

Waarom officieren moeten leren schaken

H. Quax – majoor der infanterie*

Inleiding

Het schaakspel, wie kent het niet? Sommigen van u zijn wellicht actief speler, thuis of bij een club. Anderen hebben mogelijk nog nooit een schaakstuk aangeraakt. Het spel op zich is voor u allen echter een bekend fenomeen. Natuurlijk weet u ook dat het schaakspel de oorlogvoering symboliseert. Een schaakpartij is immers een strijd tussen twee tegenstanders om de hegemonie op het bord. Maar kan het schaakspel ook een bijdrage leveren aan concepten van oorlogvoering, of is het slechts een eenvoudig tijdverdrijf? Hebben wij, als militairen, er iets aan ons te verdiepen in het schaken? Of heeft het schaakspel niets met de realiteit op het gevechtsveld te maken?

Overeenkomstige terminologie

Over de theorie van het schaakspel zijn net als over de theorie van de oorlogvoering boekenkasten vol geschreven. Grote denkers hebben zich over beide onderwerpen gebogen. Het is treffend dat hun terminologie zo vaak overeenkomt. Woorden als tempo, beweeglijkheid, flexibiliteit en initiatief komen we zowel in de militaire literatuur als de schaakliteratuur tegen.

* De auteur is momenteel werkzaam bij het Kenniscentrum Grondgebonden Manoeuvre van het OTCMAN. Dit artikel is geschreven als deel van de Hogere Militaire Vorming aan het Instituut Defensie Leergangen.

¹ Militaire strategie (2002, p. 501).

Is die overeenkomstige terminologie toeval? Ik denk van niet. Het is het logische gevolg van het feit dat schaken een model (vereenvoudiging) van oorlogvoeren is.

De gehele wetenschap, van sociologie tot natuurkunde en van bedrijfskunde tot chemie, maakt intensief gebruik van modellen om de complexe werkelijkheid beter te kunnen bevatten. Lijkt het daarom niet opportuun het schaakspel te gebruiken om de theorie van oorlogvoering beter te kunnen begrijpen? Volgens J.M.J. Bosch¹ is schaken eenvoudig, in vergelijking tot de complexiteit waar (militaire) strategen zich voor gesteld zien. Ik denk dat hij daarin gelijk heeft, maar dat wil nog niet zeggen dat schaken geen bijdrage kan leveren aan het begrip van militairen van oorlogvoering.

Natuurlijk is het schaakspel niet de werkelijkheid, het is slechts een model. Maar het kan wel worden gebruikt om de werkelijkheid beter te begrijpen. Van de wetten van Newton weten we sinds Einsteins relativiteitstheorie ook dat ze slechts modellen zijn en niet de gehele waarheid. Maar dat wil nog niet zeggen dat ze daardoor in de dagelijkse praktijk minder bruikbaar zijn.

Strikt gezien wijkt de relatie tussen schaken en oorlogvoering niet af van iedere andere relatie tussen een model en de werkelijkheid. Model en werkelijkheid vertonen overeenkomsten, maar ook verschillen.

Het schaakspel heeft zijn eigen terrein, evenals oorlogvoering. Tussen beiden is er sprake van overlap. Hoe groter de overlap des te zinvoller het wordt het schaken als model van oorlogvoering te bestuderen.

Onderscheid

Uiteraard is het van belang de overlap tussen beide af te bakenen. Dit leert ons waar het schaken als model nog wél waarde heeft voor het bestuderen van oorlogvoering en waar dat niet meer het geval is. Om de grenzen van de overlap te bepalen moeten we eerst vaststellen waarin schaken en oorlogvoering zich van elkaar onderscheiden. Hebben we dat helder voor ogen, dan kunnen we in een vervolgstap beschouwen wat de overeenkomsten tussen schaken en oorlogvoering zijn.

Ik heb dit artikel geschreven in de overtuiging dat militairen (en als militaire denkers vooral officieren) er voor hun professie belang bij hebben zich te verdiepen in het schaakspel. Ik geloof dat begrip van de theorie en grondbeginselen van het schaken dusdanig bijdragen aan begrip van, en gevoel voor oorlogvoering, dat het de moeite loont officieren in onze militaire opleidingen aan de KMA en het IDL te leren schaken.

Ik stel mijzelf dan ook ten doel u door dit artikel deelgenoot te maken van deze overtuiging. Ik wil voor u aannemelijk maken dat er tussen schaken en oorlogvoeren zoveel parallellen bestaan dat het zinvol is officieren te

leren schaken. Voor alle duidelijkheid, ik heb het dus niet over zinvol in de context van het lateraal denken van Edward de Bono²; ik heb het over échte, harde overeenkomsten.

Om ook ú te overtuigen breng ik eerst de meest opmerkelijke verschillen tussen schaken en oorlogvoeren in kaart. Deze verschillen vormen als het ware de beperkingen van het model. Daarna laat ik u parallellen tussen schaken en oorlogvoering zien die mijn overtuiging onderbouwen.

Tot slot geef ik een korte samenvatting en trek ik conclusies. Ik heb dit artikel zo geschreven dat er geen gedegen kennis van het schaakspel nodig is om het kunnen volgen; niet-schakers kunnen de illustraties eenvoudigweg overslaan.

Beperkingen van het model

De kern van het onderscheid tussen het schaakspel en oorlogvoering is dat het schaakspel eenvoudiger is. Sommige verschillen zijn erg voor de hand liggend en tonen dat duidelijk aan. Hier volgen een paar voorbeelden. Schaak speelt men slechts met twee partijen. Bij oorlogvoering kunnen meerdere partijen betrokken zijn.

Het schaakspel vindt verder plaats op een begrensd terrein van 64 velden, zonder bijzondere terreinkenmerken en zonder weersinvloeden. Het schaakspel is discreet (dat wil zeggen: geen aangesloten toestand) terwijl in oorlogvoering de toestand continu verandert. In het schaakspel is men veel meer gebonden aan spelregels dan in oorlogvoering. De toegestane loop der stukken bijvoorbeeld, is vastgelegd

2 Het denken van E. de Bono heeft als doel de creativiteit te stimuleren en blokkades in het denken weg te nemen door ogenschijnlijk ongerelateerde onderwerpen met elkaar in verband te brengen.

3 Landmacht Doctrinepublicatie deel I (1996, p. 143).

4 Landmacht Doctrinepublicatie deel I (1996, pp. 12-17).

in spelregels. Het aantal handelingsmogelijkheden is daardoor beperkt.

Schaken kent voorts geen optreden in de 'derde dimensie'; alleen het landoptreden wordt nagebootst. De partijen in het schaakspel zijn bij aanvang van het spel nagenoeg gelijkwaardig. Qua materieel zijn ze identiek. Het enige voordeel dat wit ten opzichte van zwart heeft is de voorzet (wit begint). In schaken is het resultaat van de actie exact bekend, vooropgesteld dat de speler goed genoeg is om alle effecten van zijn zet te doorgronden. In oorlogvoering is deze onzeker omdat er frictie kan optreden.

Zoals gezegd liggen deze verschillen (en ik heb er slechts een aantal genoemd) voor de hand. Zo zijn ook de beperkingen die ze opleveren voor de waarde van het schaken als model voor oorlogvoering niet verrassend. Daarom ga ik er hier niet verder op in maar breng ik een aantal andere verschillen onder uw aandacht. Deze zijn minder triviaal en het nadenken over deze verschillen is op zich al voer voor het militaire brein.

De psychologische factor

Om te beginnen is het belangrijkste kenmerk van oorlogvoering (de dreiging met) geweld. Bij schaken is dat natuurlijk niet het geval. Toepassing

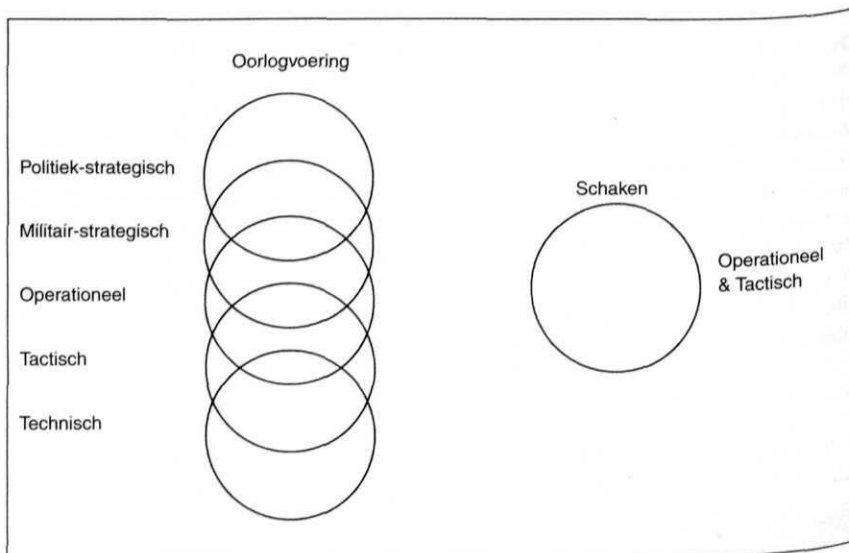
van geweld heeft een enorme invloed op mensen. Alhoewel de psychologische factor bij schaken niet onderschat mag worden, leent het spel zich niet voor een vergelijking die verder gaat dan het eigenlijke strategische en tactische denkwerk dat aan het spel en aan oorlog verbonden is. Zo heeft een 'offer' bij het schaakspel een compleet andere psychologische betekenis dan in een oorlog.

Wel wil ik stellen dat het conceptuele model van gevechtsoperaties³ nagenoeg onverkort van toepassing is op het schaakspel. De aard van het aangrijpen van de mentale component van de tegenstander verschilt echter dusdanig dat een vergelijking op dit gebied mank gaat.

Van het schaakspel is daardoor alleen de analyse van de enkele partij relevant als model voor oorlogvoering. Alles wat er buiten het bord om gebeurt (matches, intimidatie, sponsoring en wat dies meer zij) leent zich niet voor een zinvolle vergelijking.

Niveaus van optreden

Het tweede grote verschil tussen oorlogvoering en schaken zit in de niveaus van optreden.⁴ Oorlog en militaire strategie dienen een hoger politiek-strategisch doel. Politieke en militair-strategische doelen zijn in werkelijkheid aan verandering onder-

hevig. In het schaakspel is dat echter niet het geval.

Het politiek-strategische doel (winst) en het militair-strategisch doel (maten van de tegenstander of hem dwingen op te geven) zijn immers altijd hetzelfde. Ook de middelen die voor de 'oorlogvoering' ter beschikking staan (normaal gesproken het product van militair-strategisch denkwerk) zijn altijd hetzelfde, namelijk zestien stukken. Het strategisch niveau is daardoor binnen het schaken irrelevant.

Verder beperkt het spel zich tot één enkel treffen tussen twee legers, één 'operatie' (matches en toernooien daargelaten). Binnen die enkele operatie speelt bij het schaakspel, anders dan bij oorlogvoering, ook slechts één enkele speler tegen één tegenstander.

De spelers zijn als het ware bevelhebber over hun eigen leger. Zij dirigeren hun stukken (eenheden) rechtstreeks, zonder tussenkomst van lagere organisatieniveaus. De operationele commandant⁵ is daardoor tevens tactisch commandant en technisch uitvoerder. Het laagste, technische, niveau heeft bij schaken echter niets om handen. Het is niet meer dan een stuk hout op het bord verzetten.

Je zou daarom kunnen zeggen dat in het schaken slechts twee niveaus van optreden relevant zijn: het operationele niveau en het tactische. En deze twee niveaus zijn dan ook nog eens verenigd in één persoon. Al het denkwerk speelt zich immers af in het hoofd van één mens.

Op de vorige pagina is het verschil in niveaus van optreden grafisch weergegeven.

U ziet dat ik bij het schaakspel maar twee niveaus van optreden onder-

⁵ Het operationele niveau kenmerkt zich doordat het de (militair) strategische doelen vertaalt in tactische opdrachten die voor militaire eenheden uitvoerbaar zijn.

scheid en dat deze, doordat ze in dezelfde persoon verenigd zijn, elkaar volledig overlappen. Dat betekent dat we schaken als model voor oorlogvoering 'slechts' kunnen gebruiken voor nabootsing van de processen die op het operationele en het tactische niveau plaatsvinden.

De schaakterminologie kent echter het operationele niveau niet; schakers noemen dit niveau de strategie van het spel. Om spraakverwarring te voorkomen neem ik het schaakjargon over en zal ik in het verdere deel van dit artikel onderscheid maken tussen strategie en tactiek. Zuiver militair geredeneerd bedoel ik daar dus mee: operatie en tactiek.

'Situational awareness'

Als derde verschil beschikken beide partijen van het schaakspel over volledige *situational awareness*. Zij zijn continu, volledig op de hoogte van de toestand op het 'gevechtveld'. Het is interessant hierbij op te merken dat volledige *situational awareness* in het schaken niet leidt tot winst. De spelers mogen dan wel volledig op de hoogte zijn van de huidige stand van zaken, zij blijven in het ongewisse over de intenties van hun opponent. Het is het geestelijke vermogen van de speler dat bepaalt of hij zal winnen of verliezen.

Bij het schaakspel wordt men dus niet verrast door een gebrek aan *situational awareness*; slechts het intellectuele overwicht kan verrassing teweegbrengen. Militairen hebben hedentendage nogal eens de neiging het belang van *situational awareness* te overschatten. Zeker, het is een uiterst belangrijke factor bij de uitkomst van het gevecht, maar het is geen Haarlemmerolie. De partij die beschikt over een relatieve voorsprong in *situational awareness* is met andere woorden zeker in het voordeel, maar een garantie voor succes is dat niet.

Tempo

Als laatste verschil tussen oorlogvoering en schaken wil ik noemen dat bij schaken de tegenstanders om de beurt één zet mogen doen. Natuurlijk had u

dit zelf ook al bedacht, maar ik noem dit omdat het hierdoor lijkt of tempo en handhaven van momentum bij schaken geen rol speelt. Niets is echter minder waar.

Snelheid van handelen speelt bij schaken alleen een rol wanneer er 'op tijd' (met een klok) gespeeld wordt, maar tempo en initiatief zijn in het schaken, net als in het militaire denken, centrale begrippen die de nodige aandacht behoeven. Het verschil in het begrip tempo levert dus bij gebruik van het schaken als model voor de oorlogvoering veel minder een beperking op dan men op het eerste gezicht zou verwachten. Ik kom hier dan ook later nog op terug.

Conclusies

Ter afsluiting van deze paragraaf waarin ik de verschillen tussen oorlogvoering en schaken heb behandeld, geef ik u de belangrijkste conclusies. Een vergelijking tussen oorlogvoering en schaken moet beperkt blijven tot concepten over strategie en tactiek en tot de analyse van de enkele partij.

Psychologische factoren in een dergelijke beschouwing betrekken getuigt niet van realiteitszin. Houd bij het gebruiken van het schaakspel als model voor oorlogvoering altijd in het achterhoofd dat het schaken slechts twee relevante niveaus van optreden kent: het strategische (in militaire termen: operationele) en het tactische. Een andere beperking is dat bij schaken beide partijen beschikken over een volledige *situational awareness* en bij oorlogvoeren niet.

Overeenkomsten

Na de verschillen tussen oorlogvoering en het schaakspel te hebben behandeld, wil ik nu met u kijken naar de overeenkomsten. Zoals ik al in de inleiding heb aangeduid is het opmerkelijk hoezeer het militaire jargon en dat van het schaken overeenkomen. Kijkt u eens naar de lijst hierna met begrippen (willekeurig gerangschikt).

Tijd	Initiatief	Binnenlijnen	Studeren	Beweeglijkheid
Tempo	Druk	Buitenlijnen	Uitputting	Ontwikkeling
Momentum	Neutraliseren	Dekken	Concepten	Rekenen
Psychologie	Opbouw van krachten	Concentratie van effecten	Computersimulatie	Beheersing van ruimte
Tactiek	Verrassing	Creativiteit	Defensief	Tegenkansen
Strategie	Open lijnen	Theorie	Offensief	Intuïtie
Offer	Materiaalvoordeel	Positievoordeel	Dreiging	Oppositie
Preventie	Vlucht	Flanken	Vleugels	Binnendringen
Overschatting	Overbelasting	Sterke velden	Analyse	Kracht
Zwakte	Kwetsbaarheden	Regels	Succes uitbuiten	Opmars
Slaan	Binden	Opgeven	Bluf	Manoeuvre

Alle begrippen spelen zowel in het schaakspel als in het militaire vakgebied een belangrijke rol.

De lijst is niet uitputtend. Ook ga ik niet per begrip de overeenkomst tussen het schaken en oorlog voeren aantonen; dat zou een te uitgebreide beschouwing vergen waarvoor in dit artikel geen ruimte is. Het doel van de lijst is slechts u een indruk te geven van de hoeveelheid overeenkomsten in begrippen. U kunt zich voorstellen dat schakers, door te schaken en schaakonderwijs te volgen, grondige kennis krijgen van de terminologie. In onze militaire opleidingen en tijdens onze militaire oefeningen trachten we onze officieren ook op te voeden met deze terminologie. Daarmee hebben we het eerste argument gevonden voor het gebruik van het schaakspel als model voor oorlogvoering: militairen maken kennis met het begripkader.

Natuurlijk is dit argument op zich onvoldoende om u ervan te overtuigen dat schaken voor officieren professioneel gezien een zinvolle bezigheid is. Ik ga hierna dan ook met u vier andere vergelijkingen tussen het spel en oorlogvoering doorlopen. U zult merken dat de overeenkomsten zó treffend

zijn dat schaken wel een bijdrage moet kunnen leveren aan het militaire denken. Als eerste ga ik in op de verhouding tussen strategie en tactiek. Vervolgens behandel ik de algemene richtlijnen van het schaakspel. Deze zet ik af tegen de grondbeginselen van gevechtsoperaties.⁶

Daarna toon ik aan dat schaken zich prima laat vertalen naar de planningsfactoren van de operationele strategie en de factoren die de uitvoering van het operationele niveau beïnvloeden.⁷ Tot slot laat ik u zien dat het schaakspel naadloos aansluit bij onze doctrine die manoeuvre oorlogvoering voorstaat.

De verhouding tussen strategie en tactiek

In het schaakspel onderscheiden we twee niveaus van optreden: strategie (in militaire termen: het operationele niveau) en tactiek.

Strategie

Strategie is het proces van planning op het schaakbord. Het omvat de omschrijving van het doel waarnaar men streeft en de beschouwing van de middelen om dit doel te bereiken. Een strategisch plan kan gedurende de gehele partij gelden of kan beperkt blijven tot een bepaalde fase van de partij. De strategie kan zowel bestaan in het verkrijgen van een goede po-

sitie voor zichzelf als in het drijven van de tegenstander in een nadelige stelling.

Strategische zetten zijn positioneel; zij dragen bij tot de opbouw van een stelling vanwaaruit kan worden gestreefd naar een verzwakking van de vijandelijke stelling of naar het gebruikmaken van een reeds afgedwongen verzwakking.

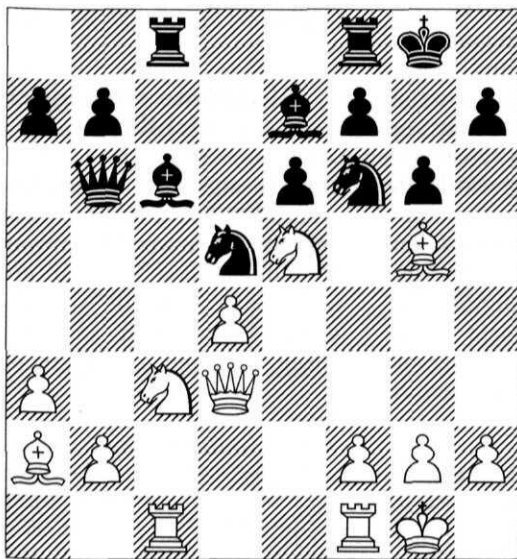
De strategie behelst het spelen op verschillende soorten van positievoordeel: sterke velden, gunstige pionformatie, goed gebruik van het looperpaar, behoud van de goede looper, ruil van de slechte looper, openen van lijnen, beheersen van lijnen, overwicht in terreinvrijheid, overwicht in het centrum, het verkrijgen en gebruiken van een pionnenmeerderheid, voorsprong in tijd of ontwikkeling, verzwakking van de tegenstander op verschillende manieren (bijvoorbeeld van zijn koningsstelling, of het bezorgen van een geïsoleerde dubbelpion), vaststelling van de richting van de aanval, et cetera, et cetera.

In sommige partijen is het strategisch concept scherp omlijnd. In andere partijen of partijfasen is het zeer moeilijk om een strategisch doel te omschrijven. Steeds wanneer een stelling rustig is moet de speler denken in termen van strategie. Hij ontwikkelt een strategisch doel en for-

6 Landmacht Doctrinepublicatie deel I (1996, pp. 87-97).

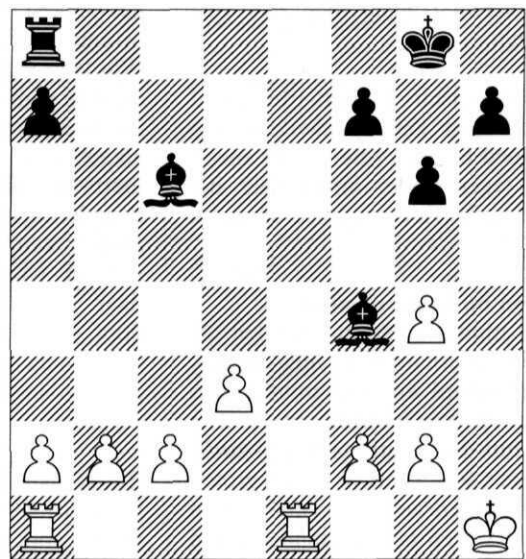
7 Landmacht Doctrinepublicatie deel I (1996, pp. 65-72).

Stelling A.
Ontleend aan een partij A. de Groot - C. Scholtens, 1936.
Wit is aan zet.

Deze stelling biedt hoofdzakelijk problemen van tactische aard. Door zijn laatste zet (Dd8-b6?) heeft zwart in het centrum een 'hangstelling' doen ontstaan: Le7 staat alleen verdedigd door het paard op d5, dat zelf afgeruild kan worden. Daardoor staat Pf6 aan zijn plaats gebonden ('gepend') en de vraag is nu of wit van deze tactische zwakte van de zwarte stelling gebruik kan maken, door op een handige wijze tot ruil van stukken in het centrum over te gaan. Kan hij dit niet, dan zal hij door een rustige zet zijn stelling moeten versterken

Stelling B.
Ontleend aan een partij J. Wind - A. de Groot, 1935.
Zwart is aan zet.

Een eindspelstelling die in verschillende opzichten als tegenhanger van stelling A beschouwd kan worden. Zwart staat voor een moeilijk probleem van strategische aard ditmaal; hij moet een plan maken voor de gehele verdere toekomst. De witte pionnen zijn gevaarlijk en hun opdringen moet of door een tegenaanval op de witte koningsstelling of door doelmatige verdediging (blokkade van de pionnen) verhinderd worden. De eerste en de daaropvolgende zet moeten in een verder strekkend plan passen, dat hier moet worden opge-maakt.

muleert een plan om dit doel te verwezenlijken.

Tactiek

Onder tactiek verstaan we de berekening van zetten en tegenzetten, die noodzakelijk is zodra de stukken van beide partijen met elkaar in contact komen of dat dreigen te doen. Tactiek houdt eveneens in dat, wanneer de strategie in grote lijnen is vastgesteld, de afzonderlijke zettenreeksen moeten worden uitgewerkt.

Er zijn bij schaken dus twee vormen van tactiek. De eerste bestaat uit de berekening van zetten waarmee een strategisch doel wordt gerealiseerd. In dit geval hoeft men slechts die zetten

in de berekening te betrekken die op een of andere wijze met de strategische situatie samenhangen.

De tweede vorm van tactiek vinden we in 'wilde' (onoverzichtelijke) stellingen waar meerdere combinaties inzitten, waarin het verstandig is elke aanvaardbare tegenzet door te rekenen. Als men dit nalaat, kan men onaangenaam worden verrast.

Als we strategie en tactiek tegen elkaar afzetten zien we dat een schaakstelling strategische behandeling vereist zolang deze een rustig karakter draagt. De spelers moeten zich dan bezighouden met algemene doelstellingen. De partij wordt tactisch, wanneer de stukken over en weer zo in contact komen dat het noodzakelijk wordt na te gaan wat er

over één of twee zetten kan gebeuren en de consequenties van alle mogelijkheden te evalueren.

Zodra de situatie tactisch is, moet tactiek voorrang hebben boven de strategie. Een tactisch probleem móet opgelost worden op het moment dat het zich voordoet. Het resultaat van een strategische fout kan een langzaam verlies aan terrein zijn, of beweeglijkheid kosten. Een tactische misslag kan een pion, een stuk of zelfs de partij kosten.

Om het verschil tussen het strategische en tactische denken in het schaken te illustreren laat ik u twee stellingen zien (boven).⁸

Als we beide stellingen vergelijken met oorlogvoering zien we een grote overeenkomst. Evenals bij oorlogvoe-

⁸ Groot (1946, pp. 65-66).

ring is er bij schaken een groot onderscheid tussen tactisch en strategisch (of, in militaire termen: operationeel) denken. Strategie en tactiek zijn aan elkaar verwant, maar toch zeer verschillend.

Een strategisch denker (die goed doelstellingen kan bepalen) is nog geen goed tacticus (die scherp speelt en de tegenstander direct naar het leven staat). Het omgekeerde geldt ook.

Oefenen op beide niveaus

In hun militaire carrière worden officieren voornamelijk met tactiek geconfronteerd en veel minder met denken op operationeel niveau. Het aantal functies waarin tactisch inzicht de boventoon voert is veel groter. Toch besteden we in de opleidingen aan de KMA en het IDL aandacht aan

het strategische en operationele niveau, en terecht.

Het mooie van het schaakspel is dat het denken op strategisch en tactisch niveau in één persoon verenigd zijn. Wie leert schaken wordt dus spelenderwijs gedwongen op beide niveaus na te denken en deze niveaus op elkaar af te stemmen. Al schakende leert de militair de verschillende benaderingswijzen van operaties en tactiek kennen. In oefeningen kan dat ook worden nagebootst. Echter, daar kan het alleen volgtijdelijk, door eerst over operationele vraagstukken na te laten denken en vervolgens in te zoomen op het tactisch niveau.

Bij schaken gebeurt het denken op beide niveaus *simultaan*. Schaken als model voor oorlogvoering bevordert

daardoor gevoel voor het denken en optreden op operationeel en op tactisch niveau, en vooral ook voor de relatie daartussen (of zoals Shimon Nahveh dit noemt, *cognitive tension*).⁹

Algemene strategische richtlijnen

Om de algemene richtlijnen voor schaakstrategie te formuleren maak ik gebruik van de werken van voormalig wereldkampioen schaken prof. dr. Max Euwe.¹⁰ In de schaakwereld wordt Euwe alom geroemd, niet alleen vanwege zijn toernooizeges,

⁹ Naveh (1997, p. 9): 'The division of this aim into operational objectives and tactical missions creates the cognitive tension that moves the system towards its final objective'.

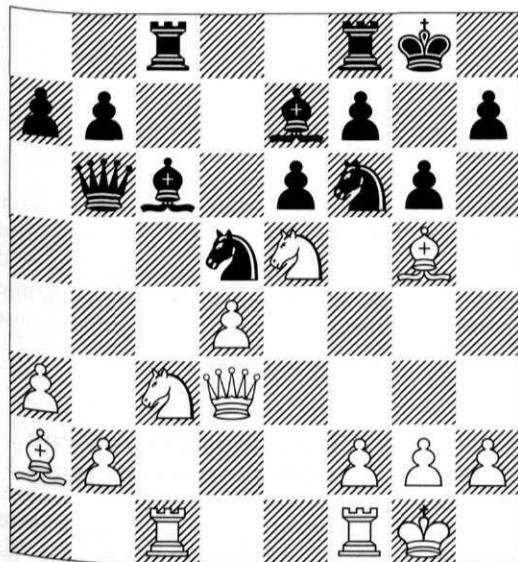
¹⁰ Euwe (1956 en 1973).

Algemene strategische schaakrichtlijnen	Grondbeginselen van gevechtsoperaties
<p>Aan de beschikbare strijdmacht de grootst mogelijke activiteit verlenen door:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. een snelle ontwikkeling in de opening, bij voorkeur niet tweemaal met hetzelfde stuk spelen; 2. de pionnen (in het bijzonder de middenpionnen) zo opstellen dat de lopers er geen hinder van hebben; 3. de torens (en soms ook de dame) op open lijnen spelen om ze daarna in het vijandelijke kamp te brengen. 	<p>economisch gebruik van middelen</p> <p>eenheid van inspanning</p> <p>offensief handelen</p>
<p>De strijdkrachten zo opstellen dat zoveel mogelijk keus overblijft, ze de ene of andere richting te dirigeren, afhankelijk van de handelingen van de tegenstander. Hiertoe moet de speler beschikken over middenvelden waarop hij stukken kan plaatsen die op beide vleugels tegelijkertijd werkzaam zijn en waarlangs een snel transport van de ene naar de andere vleugel mogelijk is. Dit bereikt hij door:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. centralisatie (stukken op het midden van het bord richten) (hierop zijn vrijwel alle openingen gericht); 2. bezetting van het centrum (invloed op middenveld vergroten) met stukken of met pionnen. 	<p>verrassing, beweeglijkheid en flexibiliteit</p> <p>doelgerichtheid en concentratie</p> <p>doelgerichtheid en concentratie</p>
<p>De opstelling van het aanvalsmateriaal zo te doen dat de tegenstander het niet hinderen en zeker niet verdrijven kan.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Veilige velden zoeken, buiten het bereik van vijandelijke pionnen maar die wel in de nabijheid van het gevechtsterrein liggen en van waaruit vroeg of laat overwicht kan gelden (sterke velden). 2. Sterke velden creëren en zwakten in eigen stelling vermijden, maar zeker voorkomen dat de tegenpartij deze bezet. 	<p>beveiliging</p>
<p>De tegenstander daar aanvallen waar men overwicht bezit.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Een pionnenmeerderheid op een van de vleugels of in het centrum uitbuiten. 2. Een overwicht aan materiaal tegen een zwak verdedigde koning- of damevleugel is het sein voor de aanval. 	<p>concentratie</p> <p>offensief handelen</p> <p>initiatief</p>
<p>De aanval richten op onbeweeglijke of weinig beweeglijke vijandige machten. M.n. de onbeweeglijke pion (die niet door andere pion gedekt kan worden en zich bijvoorbeeld op een open lijn bevindt) is een goed doelwit. Om deze zwakte in de vijandelijke stelling aan te kunnen grijpen is voldoende <i>accumulatie van krachten (lees concentratie van effecten) van diverse stukken nodig.</i></p>	<p>concentratie</p>

SCHAKEN	GEVECHTSOPERATIES
Winnen van de partij.	Strategische eindsituatie
Matzetten van de tegenstander of hem dwingen op te geven.	Operationele doelstellingen
Een zwakte in de vijandelijke stelling. Deze kan óf ontstaan zijn door een fout van de tegenstander óf bewust gecreëerd zijn. Per fase van het spel kan het aangrijpingspunt verschillen. Dit is het gevolg van een zich wijzigende situatie op het speelbord. Het is in het schaken de kunst, steeds het aangrijpingspunt te onderkennen dan wel te creëren. ¹² Zo is in de reeds gepresenteerde stelling A het aangrijpingspunt de 'hangende looper' van zwart en in stelling B de witte pionnenformatie.	Het aangrijpingspunt
Bereiken van voordelen (de winst van een tempo, druk tegen een zwakke pion, het bezit van een open lijn, de geavanceerde vrijpion, een ernstige verzwakking van de vijandelijke koningspositie, een grote meerderheid van aanvallende stukken, materieel voordeel, etc.).	Mijlpalen
Keuze voor een offensief over een vleugel of vanuit het centrum (geografisch dus).	Operatielijnen

<p>Het schaakspel kent drie hoofdfasen.</p> <p>Opening: streven naar ontwikkeling, beheersing van het centrum en evenwichtige opbouw.</p> <p>Middenspel: streven naar accumulatie van (kleine) voordelen. Creëren van een zwakte in de stelling van de opponent. Creëren van het eigen sterke veld.</p> <p>Eindspel: uitmanoeuvreren van de tegenstander door te zorgen dat de eigen stukken actiever worden opgesteld of bij materieel voordeel, de vijand vernietigen door attritie.</p> <p>Daarnaast is binnen het schaken het op juiste wijze rangschikken van de zetten van het grootste belang. De uitkomst van een zettenreeks is vaak compleet afhankelijk van de volgorde waarin de zetten worden gespeeld. Niet juist rangschikken van een op zich briljant uitgedacht plan kan uiterst vervelende consequenties hebben.</p> <p>Ter illustratie gebruik ik opnieuw stelling A.</p>	Rangschikken
---	---------------------

Stelling A. Rangschikken.
Ontleend aan een partij A. de Groot – C. Scholtens, 1936. Wit is aan zet.

De winnende zet voor wit is namelijk 1. Ld5. Dus slaan met de looper en niet met het paard, want op 1. Pd5 kan volgen 1. ..., Pd5, waardoor de spanning zou zijn opgeheven.

Nu gaat dit niet wegens:

1. Ld5, Pd5?, 2. Pd5, met aanval op de dame, zodat zwart onmiddellijk moet terugnemen. 2. ..., ed5, 3. Le7, met stukwinst. (Kiest wit de verkeerde volgorde. 1 Pd5 en 2. Ld5, dan kan zwart zich redden door 2. ..., Lg5.)

Ook terugnemen met de looper na Ld5 gaat niet: 1. Ld5, Ld5, 2. Lf6, Lf6,

3. Pd5, ed5, 4. Pd7 met kwaliteitwinst.

Zwart moet dus terugnemen met de pion. Maar nu is de penning van Pf6 een feit, terwijl Lc6 geen vrije diagonaal meer heeft.

Wit kan na 1. Ld5, ed5 bijvoorbeeld Df3 spelen, waarmee hij een superieure stelling heeft.

¹² Vergelijk Naveh (1997, p. 19) 'The concept of the centre of gravity comprises three elements: 1) the identification of the exact points of strength and weakness in

the opposing system; 2) the deliberate creation of operational vulnerabilities in it; and 3) the exploitation of such vulnerabilities through contemplated manoeuvring strikes.' Het aan-

grijpingspunt in het schaakspel is dus minder de 'hub of all power' van Clausewitz, maar meer de wijze waarop Naveh invulling geeft aan het begrip 'centre of gravity'.

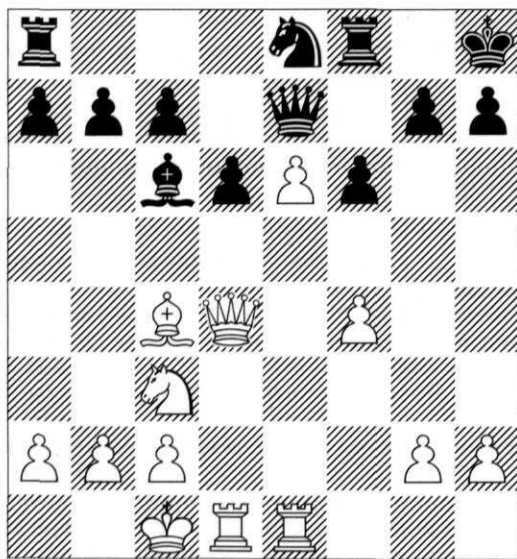
In een schaakstelling moet voldoende **beweeglijkheid** en **flexibiliteit** worden gebouwd om adequaat op verrassingen van de tegenstander te kunnen reageren. Beweeglijkheid en flexibiliteit garanderen daarnaast ook dat tussengelegen doelen (mijlpalen) op alternatieve wijze bereikt kunnen worden (branches¹²) of dat na het behalen van een mijlpaal op meerdere manieren kan worden voortgezet (sequels¹²). Het is daarom belangrijk de stukken zo te positioneren dat zij niet gehinderd worden door andere stukken, dat er geen negatieve interferentie plaatsvindt en dat zij snel van de ene vleugel naar de andere kunnen verplaatsen.

Zie ter illustratie stelling C hieronder.

Eventualiteitenplanning

Stelling C. Eventualiteitenplanning.

Euwe & Meiden (1983, p. 44). Wit is aan zet.

Wit speelt hier f4-f5. Niet alleen om zijn vrijpion te beschermen, maar ook ter vermindering van f6-f5, welke zet het zwart mogelijk zou maken zijn paard via f6 weer in het spel te brengen. De grootste handicap voor de stelling is dat het paard niet alleen slecht staat, maar dat het helemaal niet kan spelen. Tevens wordt de samenhang van de zwarte torens verbroken. Zwart staat volkomen verlamd.

maar vooral vanwege de enorme hoeveelheid uitstekende publicaties die hij op zijn naam heeft staan.

De algemene richtlijnen voor schaakstrategie vloeien voort uit het doel en de aard van het schaakspel en zijn altijd van kracht. Ze zijn daarmee te vergelijken met de grondbeginselen van gevechtsoperaties. Schakers moeten echter, net als militairen, waken voor een absolute toepassing ervan. Doctrine mag nimmer rigide en dogmatisch worden toegepast.

¹² Guidelines for operational planning (2001, p. 3-4).

Altijd moeten we oog houden voor de speciale omstandigheden op het schaakbord of op het gevechtveld.

De vergelijking van de algemene strategische schaakrichtlijnen met de grondbeginselen van gevechtsoperaties is hierna schematisch weergegeven.

Wanneer u de tabel op pag. 264 bestudeert, ziet u dat alle grondbeginselen van gevechtsoperaties met uitzondering van eenvoud, legitimiteit en geloofwaardigheid op het schaakspel van toepassing zijn. Wie schaakt, krijgt dus begrip van en gevoel voor het gros van de grondbeginselen van gevechtsoperaties.

Een goede partij schaak spelen vereist immers het goed kunnen toepassen van de algemene richtlijnen voor de schaakstrategie die overeenkomen met tien van de dertien grondbeginselen van gevechtsoperaties.

Planningsfactoren van operationele strategie

In de derde vergelijking die ik tussen schaken en oorlog voeren maak, laat ik u zien dat het schaakspel zich uitstekend laat vertalen naar de planningsfactoren van operationele strategie en de factoren die de operationele uitvoering beïnvloeden. Opnieuw

Manoeuvre

Manoeuvre op het operationele niveau behelst het uitmanoeuvreren van de tegenstander. Binnen het schaken is het 'de combinatie' die zich daar het meest voor leent. Met een combinatie wordt bedoeld een klein onderdeel van de partij, waarbinnen een bepaald oogmerk geforceerd wordt verwezenlijkt. De reeks zetten, die daartoe nodig zijn, vormen een logische keten waarvan de schakels niet te scheiden zijn. Eén voor één schijnen deze zetten misschien doelloos of zelfs foutief, maar tezamen vormen ze een prachtig geheel. Na een aantal op zichzelf onbegrijpelijke zetten, volgt dan plotseling de 'pointe' (de oplossing en de verklaring van de werkelijke bedoeling). Daaruit volgt dat de doelstelling reeds van de eerste zet in de combinatie begrepen moet zijn. Iedere combinatie bestaat uit drie delen:

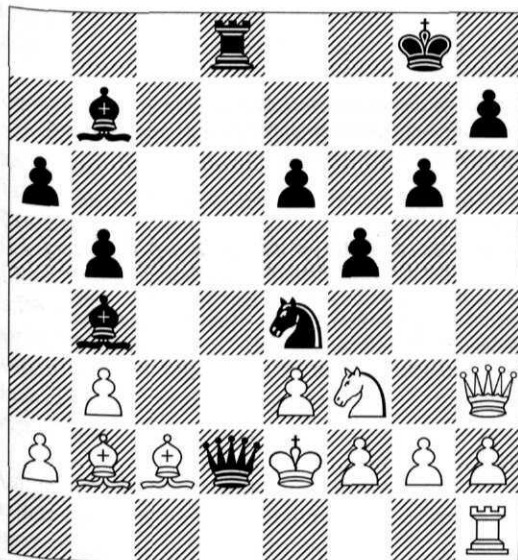
- opsporing van het idee;
- berekening van de zetten;
- taxatie van het resultaat.

Combinaties zijn niet toevallig. Ze zijn het logische gevolg van zwakten in de stelling van de tegenpartij. Een vergelijking met Edward Luttwak¹³ is hier op zijn plaats.

Zie ter illustratie stelling D hieronder.

Stelling D. Manoeuvre.

Euwe & Meiden (1983, p. 117). Wit is aan zet.

Zwart heeft zojuist Dd6-d2† gespeeld. Dit fraaie dameoffer is het resultaat van de geconcentreerde bundeling van krachten. Het doel van zwart is tweeledig:

- a) de koning terug te drijven naar de onderste rij en de toren in te sluiten;
- b) bezit te nemen van de tweede rij.

Nu volgt:

1. Pf3xd2 Td8xd2†

2. Ke2-f1

Of 2. Kf3?, Tf2: mat; op 2. Ke1 volgt 2. ..., Tc2: † met winst van ten minste twee stukken.

2. ... Td2xf2†

3. Kf1-g1 Tf2xc2

4. Dh3-h4

Wit bereidt een tegenaanval voor; hij kan zijn resterende loper toch niet houden (4. Ld4?, Tc1 mat).

4. ... Tc2xb2

5. Dh4-d8† Lb4-f8

Het materiële resultaat van de door zwart begonnen combinatie is in het voordeel van zwart uitgevallen: drie lichte stukken en een pion in ruil voor de dame.

¹³ Vergelijk Luttwak (2001, p. 115): 'Instead of seeking out the enemy's concentrations of strength to better find targets in bulk, the starting point of relational maneuver is the avoidance of the enemy's strengths, followed by the application of some particular superiority against presumed enemy weaknesses...'

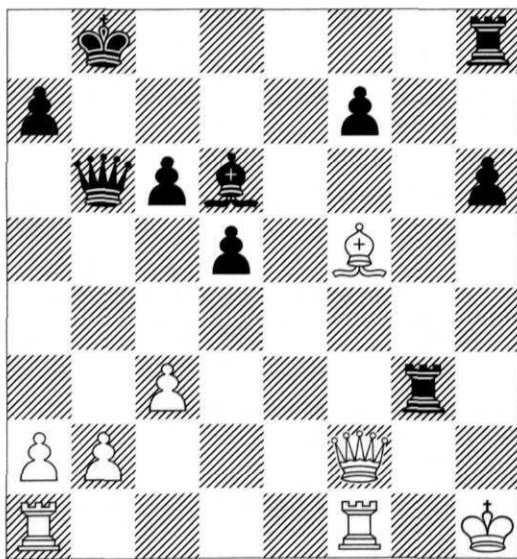
Een van de meest waardevolle en tevens ongrijpbare tijdelijke voordelen in een schaakpartij is het **initiatief** dat het vermogen inhoudt om de tegenstander onze wil op te leggen. Initiatief wordt voornamelijk verkregen door een voorsprong in **tempo**. Omdat bij het schaken de spelers om beurten mogen zetten is 'het tempo' in het schaakspel een absoluut begrip (en niet als in oorlogvoering een relatief begrip). Een speler kan derhalve een tempowinst bereiken of zelfs meerdere tempi winnen. Een tempowinst is meestal het gevolg van of een foute (feitelijk onnodige) zet van de tegenstander of van het dwingen van de tegenstander tot het doen van een voor hem irrelevante zet door het maken van een (dreigende) tussenzet.

Tempo

Door **uitruil** bereiken dat het **momentum** uit de vijandelijke aanval wordt gehaald. Tevens voorkomen dat de tegenstander dat bij de eigen strijdkrachten kan doen. Zie ter illustratie stelling E hieronder.

Culminatiepunt

Stelling E. Culminatie.
Euwe & Meiden (1983, p. 60). Zwart is aan zet.

Zou wit erin slagen de dames te ruilen, dan zou dit zijn weerstandsvermogen aanzienlijk vergroten door de aanwezigheid van lopers van ongelijke kleur. Een voorbeeld: 1. Thg8
2. Db6†, ab6
3. Tg1, Tg1† 4. Tg1, Tg1† 5. Kg1, Le5 (om de pionnen op de dame-veugel te verlammen)
6. Kf2, Kc7 7. Ke3, Kd6 8. a4, h5 9. Kd3, c5 en door zorgvuldig te spelen zal zwart met zijn pluspionnen ten slotte wel winnen. Weliswaar betekent de ruil van de dames hier geen gelijk spel, maar het vermindert de aanvalskracht van zwart aanzienlijk en versterkt de mogelijkheden van weerstand. Zwart speelt hier dan ook 1. Db6-d8.

heb ik hierbij gebruik gemaakt van de literatuur van Max Euwe.¹⁴

Manoeuvre oorlogvoering

Projectie van het schaakspel op de planningsfactoren van de operationele strategie en de factoren die de operationele uitvoering beïnvloeden, toont aan dat de principes volledig overeenkomen. Met andere woorden, weer een argument om het schaakspel als model voor oorlogvoering te gebruiken.

Het laatste argument dat ik wil aanhalen en dat ervoor pleit officieren te leren schaken, is manoeuvre oorlogvoering. De LDP, onze doctrine, is een enthousiast pleitbezorger van manoeuvre oorlogvoering. Vrij vertaald schrijft Edward Luttwak hierover het volgende.¹⁵

Deze vorm van oorlogvoering stelt een zwakkere partij in staat een sterkere vijand te verslaan (zij het tegen verhoogde risico's) als zij erin slaagt deze sterkere vijand te 'verlammen'. Uitgangspunt van manoeuvre oorlogvoering is het

¹⁴ Euwe & Meiden (1983).

¹⁵ Luttwak (2001, p. 120).

aangrijpen van de vijand op zijn zwaktes. Wanneer deze zwaktes goed in kaart zijn gebracht en met verrassing, initiatief en snelheid worden geslagen, krijgt de sterkere vijand geen kans te reageren met al zijn vermogen. Manoeuvre oorlogvoering is daarom bij partijen die zichzelf (terecht of onterecht) als de zwakkere zien, geliefd. Wel zijn er grotere risico's aan verbonden dan aan de tegenhanger 'attritie'. Een beoordelings- of uitvoeringsfout zal bij manoeuvre oorlogvoering pijnlijker zijn dan bij een uitputtingsslag.

Het interessante is nu dat schaken per definitie een manoeuvreslag is. In het schaakspel gaat het er om met verrassing, initiatief en behoud van tempo de vijand op de zwaktes in zijn stelling aan te grijpen. Veelal kan een offer hiertoe een opening bieden. Bovendien zijn beide partijen bij aanvang van het spel even sterk.

Toepassing van attritie ('ruil') zal er daardoor slechts toe leiden dat de macht van beide spelers in gelijke mate afneemt. De partijen blijven bij attritie dus even sterk ten opzichte van elkaar, waardoor geen van beide zal kunnen winnen. Vroeg of laat zal er daarom (een fase van) manoeuvre oorlogvoering aan te pas moeten komen om de tegenstander te verslaan. Een andere optie is eenvoudigweg onmogelijk.

Aangezien wij onze officieren groot willen brengen met manoeuvre oorlogvoering ligt het daarom voor de hand hiervoor gebruik te maken van het manoeuvre model bij uitstek: schaken.

Conclusies

In deze paragraaf heb ik overeenkomsten tussen schaken en oorlogvoeren aangetoond. U heeft gezien dat schakers bekend zijn met de terminologie die militairen hanteren voor gevechtsoperaties. Ook doen zij spelenderwijs gevoel op voor het operationele en tactische denken, maar vooral ook voor de relatie daartussen.

Verder krijgen schakers begrip van en gevoel voor het gros van de grondbeginselen van gevechtsoperaties. Bovendien zijn in het schaakspel de planningsfactoren van operationele strategie en factoren die de operationele uitvoering beïnvloeden onverkort van toepassing. Tot slot is het schaakspel een pure manoeuvre strijd, de vorm van oorlogvoering die onze doctrine propageert.

Tot slot

Ik heb u in dit artikel een vergelijking tussen schaken (als model) en oorlogvoeren (als realiteit) aangeboden. Ik heb u laten zien dat er een opmerkelijk aantal overeenkomsten bestaat tussen schaken en de militaire professie. Door deze vergelijking heb ik u ervan proberen te overtuigen dat het uiterst zinvol is officieren te leren schaken.

De overeenkomsten tussen schaken en oorlogvoering zijn namelijk zo diepgaand dat ik kan concluderen dat schakers:

- bekend zijn met de terminologie van gevechtsoperaties;
- spelenderwijs gevoel opdoen voor het operationele en tactische denken, en vooral ook voor de relatie daartussen;
- begrip hebben van en gevoel hebben voor het gros van de grondbeginselen van gevechtsoperaties;
- in het schaakspel intensief in aanraking komen met de planningsfactoren van operationele strategie en de factoren die de operationele uitvoering beïnvloeden;
- op het bord manoeuvre oorlogvoering (onze huidige doctrine) beoefenen.

Uiteraard heeft het schaakspel zijn beperkingen als model voor de oorlogvoering. Zo mag de psychologische factor niet worden vergeleken met die van oorlog en zijn binnen het schaken slechts de strategische (in

militaire termen: operationele) en tactische niveaus van optreden relevant. Ook is het in het schaakspel niet mogelijk een voorsprong in situationaal awareness op te bouwen en uit te buiten.

Toch leent het schaken zich goed voor de opleiding en training van officieren. Het schaakspel geeft immers behalve een uitstekend conceptueel denkkader, inzicht, gevoel en intuïtie voor het militaire vak: oorlogvoeren. Binnen het schaakspel worden militairen gedwongen simultaan het operationele en tactische niveau op elkaar af te stemmen. Bovendien is schaakonderwijs in vergelijking met andere onderwijsmethodes eenvoudig te organiseren, goedkoop en nog leuk ook. Ik breek dan ook een lans voor het incorporeren van schaken in onze officiersopleidingen aan de KMA en het IDL.

Literatuur

- Bouwmeester, H. (1974). *Schaakstukken en schaakmeesters 3: Grote Schaakmeesters*. Utrecht: Het Spectrum.
- Euwe, M. (1956). *Handboek voor de gevorderde schaker II: Strategie en tactiek in het schaakspel*. Den Haag: Van Stockum.
- Euwe, M. (1973). *Oordeel en plan: De strategie van het schaakspel*. Den Haag: Van Goor.
- Euwe, M. (1977). *Praktische schaaklessen: openingsrepertoire*. Baarn: Tirion.
- Euwe, M. & Meiden, W. (1983) *Meester tegen amateur*. Nederhorst Den Berg: Variant.
- Groot, A.D. de (1946). *Het denken van den schaker: een experimenteel-psychologische studie*. Amsterdam: N.V. Noord-Hollandse uitgeverij Maatschappij.
- Guidelines for operational planning (GOP)* (2001). NATO Bi-SC.
- Landmacht Doctrinepublicatie, deel I: Militaire doctrine* (1996). Doctrinecommissie van de Koninklijke Landmacht, met medewerking van de Sectie Militaire Geschiedenis. Den Haag: SDU.
- Luttwak, E. (2001). *Strategy: The Logic of War and Peace*. Cambridge Massachusetts: The belknap press of Harvard University Press.
- Militaire Strategie* (2002). Teitler, G., Bosch, J.M.J., Klinkert, W. e.a. Amsterdam: Mets & Schilt.
- Naveh, S. (1997). *In pursuit of military excellence: The Evolution of Operational Theory*. Portland Oregon: Frank Cass Publishers.